

REPRODUKTIV XULQ PSIXOLOGIYASIDA FARZANDGA QADIRYATLI MUNOSABATNI BOSHQARISHNING PSIXOLOGIK MEKANIZMLARI

Abdullayeva Nasiba

Urganch Davlat Universiteti,

Psixologiya ta'lim yo'nalishi 1-bosqich magistranti

Annotatsiya: Maqolada Reproductive xulq nima ekanligi hamda farzandga qadiryat tushunchasini anglatish va qadiryatli munosabatlarning psixologik mexanizmlari to'g'risida so'z boradi. Oilada farzand tarbiyasining ijtimoiy-psixologik xususiyatlari ochib berilib, farzand tarbiyasida ota-onaning muomalasi muhim o'rin tutadi. Bola ota-ona tomonidan qo'pol, dag'al so'zlar eshitib, kaltak yeb katta bo'lsa, bu uning tabiatiga salbiy ta'sir qiladi. Bu esa o'z navbatida oiladagi nosog'lom muhitda tarbiyalanayotgan boladan "ma'naviy kasal" insonlar shakllanadi.

Kalit so'zlar: Reproductive xulq, psixologik mexanizmlar, qadiryat, farzand tarbiyasi. Ota-onaning muomalasi, qo'pol-dag'al so'zlar, oiladagi nosog'lom muhit, "ma'naviy kasal", odobli bo'lib ulg'ayish, mahalla-kuy.

Аннотация: В статье говорится о том, что такое репродуктивное поведение, а также о понятии ценности для ребенка и психологических механизмах ценностных отношений. Если ребенок вырастет, слыша резкие слова от родителей и его бьют, это отрицательно скажется на его характере. А это, в свою очередь, делает «духовно больными» людей из детей, воспитанных в нездоровой обстановке в семье.

Ключевые слова: Ключевые слова: Репродуктивное поведение, психологические механизмы, достоинство, воспитание детей. Обращение со стороны родителей, грубые слова, нездоровая обстановка в семье, «духовно больные», воспитание вежливых айиш, соседская мелодия.

Annotation: The article talks about what reproductive behavior is and the concept of value to the child and the psychological mechanisms of value relations. If a child grows up hearing harsh words from his parents and being beaten, this will have a negative effect on his nature. And this, in turn, makes "spiritually sick" people from children raised in an unhealthy environment in the family.

Keywords: Key words: Reproductive behavior, psychological mechanisms, dignity, child upbringing. Parental treatment, rude words, unhealthy environment in the family, "spiritually sick", grow up polite 'ayish, neighborhood tune.

Oilada farzand tug'ilishi, uning soni va tarbiya berish imkoniyatlari masalasi har doim ham dolzarb bo'lgan. Lekin ayrim G'arb davlatlarida, jumladan, Rossiyada oilada bola sonining keskin kamayib ketishi munosabati bilan er-xotinning reproductiv

huquqi, madaniyati va xulqi masalasi ayni davrda o'ta dolzarb masaladir. Rus olimi S.P.Kapitsaning (1999) pessimistik bashoratiga ko'ra, Rossiyada 1995–2025 yillar oralig'ida tug'ilishning kamayishi 2 mln.dan (optimistik bashorat) 32 mln.gacha tushib (pessimistik bashorat) ketadi, bu raqamga 1995 yilgi 147,9 mln. aholi soni asos qilib olingan. SHuning uchun jahon olimlari, Xalqaro aholishunoslik jamg'armalari (jumladan, YUNFPA, YUNISEF) oilada sog'lom bola tug'ilishi siyosati orqali yer yuzining turli mintaqalarida reproduktiv xulqni muvofiqlashtirish masalasiga alohida e'tibor berib, konkret tadqiqotlar o'tkazmoqda. Bunday asosiy muammo – onaning reproduktiv xulqini boshqarish va muvofiqlashtirish, uning salomatligini muhofaza qilish, sog'lom zurriyod tug'ilishini kafolatlashdir. Reproductiv xulq – bu oilada farzand tug'ilishi bilan bog'liq xulqdir. U oila a'zolarini o'z davrining fuqarosi sifatida ijtimoiy kelib chiqishi, yoshi, salomatligi darajasi, madaniyatiga bevosita bog'liq bo'lgan xatti-harakatidir. Bu harakatlarning asl motivi avvalo insondagi o'zidan nasl qoldirish, oilada er-xotinlik burchini ado etishga bo'lgan ishtiyoq va layoqatga borib taqaladi. Rossiyalik ayollar o'rtasida o'tkazilgan so'rovlarga ko'ra, ular xohlagan bola soni (2,8) real bolalar sonidan ancha ortiq. shundan A.Antonov, ayni davrda odamlar o'z reproduktiv vazifalarini ado etmayaptilar, deb xulosa qiladi. Ko'pincha, reproduktiv xulqning motivlari odamning boshqa turdagi faoliyat motivlari ta'sirida so'nib bormoqda, avvalo bu harakat oilada sodir bo'lsa-da, u ayol kishining shaxsiy ishiday tasavvur etiladi va ayolning bola tug'ib berish orqali o'zini namoyon etishi, erining munosabatlarini keskin o'zgartirish, unga ta'sir (tazyiq) ko'rsatish, ustidan hukmron bo'lish, kimnidir sevishtirish va unga g'amxo'rlik qilish ehtiyojini qondirishga borib taqaladi. (ingl. Reproductive behavior)–nikohda yoki nikohdan tashqarida farzandni tug'ish yoki tug'ishdan voz kechishga qaratilgan harakatlar va munosabatlar tizimi. Reproductiv hulq-atvorning uch asosiy turlari bor – ko'p farzandli (5 yoki undan ko'p farzandlarga ehtiyoj), o'rta (3-4 farzandlarga ehtiyoj) va kam farzandli (1-2 farzandlarga ehtiyoj). Reproductiv hulq-atvorga o'tgan yillardagi va hozirdagi hayot sharoitlari ta'sir ko'rsatadi. Joriy davrdagi holat reproduktiv sikldagi voqealarga ta'sir ko'rsatadi va bolalar o'limi orqali tug'ilish sonining oilada mavjud bo'lgan farzandlar soniga muvofiqligi darajasini belgilaydi. O'tgan yillardagi hayot sharoiti farzandlarga bo'lgan shaxsiy ehtiyoj darajasini belgilaydi va bu odatda inson hayoti davomida o'zgarishsiz qoladi. Farzandlarga bo'lgan ehtiyoj reproduktiv me'yorlarni o'zlashtirish natijasi bo'lib, bu mohiyatan ajdodlardan meros qilib olingan reproduktiv tajribadan kelib chiqadi. Reproductiv me'yorlar reproduktiv hulq-atvorni yo'naltirishning tashqi vositasi sifatida muayyan miqdordagi farzandlar tug'ilishi bilan bog'liq va turli ijtimoiy guruhlarda qabul qilingan xatti-harakat tarzi va tamoyillarini ifodalaydi. Ko'p bolali, o'rta va kam bolalilik bir necha avlodlarda uzoq muddat davomida barqaror saqlanib qolishi tufayli, hatto ushbu holatni keltirib chiqargan turmush sharoitlari o'zgarishiga qaramay urf-odat va an'anaga aylanishga

qodir. Shunday qilib, insoniyat rivojlanishining katta qismi davomida umumiy va bolalar o'lim darajasining yuqoriligi ko'p bolalilik me'yorlarini belgilab berdi, reproduktiv hodisalarning tabiiy jarayoniga aralashishga salbiy munosabat shakllanishi buning tarkibiy qismi sifatida namoyon bo'ldi. Farzandlarga bo'lgan ehtiyojning yuqoriligi tufayli kontratsepsiyaning mashhur usullaridan ham foydalanilmagan. Ko'p farzandli me'yorning yo'qolishiga olib keladigan shart-sharoitlar (umumiy va bolalar o'limining pasayishi, oila funksiyalarining keskin o'zgarishi va boshqalar) ta'qiqlash tizimini zaiflashtirib, asta-sekin kontratsepsiya va abortdan foydalanishga olib keladi. Ayollarning oiladagi faoliyatining shaxsiy manfaatlari tomon mustahkamlanishi, farzandlarga bo'lgan ehtiyoj darajasi va ularning qadr-qimmatini pasaytiradi. Kontratseptiv vositalarning nomukammalligini va nikohning birinchi 5 yilida osonlik bilan amalga oshiriladigan 1-2 farzandlarga bo'lgan ehtiyoj, reproduktiv davrning aksariyat muddati davomida homiladorlikni cheklash zaruratini vujudga keltiradi. Bu bilan bog'liq bo'lgan kontratsepsiya vositalarini doimiy ravishda iste'mol qilish zarurati ehtiyojidan ortiq bo'lgan farzandlarga egalik qilish xohishining mavjud emasligi bilan belgilanadi. Reproductiv hulq-atvorning shakli sifatida tug'ilishning bunday "ongli" ravishda cheklanishi va kam bolalilik "yuqori" darajadagi madaniyat va ko'p bolalilik madaniyatning "past"ligi bilan bog'liq. Shunday qilib, reproduktiv hulq-atvorni o'rganish inson irodasining reproduktiv jarayonga, ijtimoiy nazoratning farzandlar tug'ilishiga ta'sirini baholash, ko'p bolalilik va kam bolalilikning vujudga kelishi va saqlanib qolish sabablarini tushuntirish imkonini beradi. Kishilik jamiyatining ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyoti tarixidan ma'lumki, bola shaxsining kamoloti oilada shakllanadi. Oila — jamiyat hayotining kichik bir debochasi bo'lib, har tomonlama sog'lom, barkamol avlodni voyaga yetkazish uchun ma'sul bo'lgan g'oyat muhim tarbiya o'chog'idir. O'zbek oilasi a'zolarining barchasini savodxon, ma'lumotli deb atasak, xato qilmagan bo'lamiz, ana shu imkoniyatlar ta'sirida o'g'il va qizlar bilimli, fikrmulohazali, topqir, ishbilarmon, aql-zakovati bo'lib voyaga etmoqdalar. Oiladagi bola tarbiyasi ikkiyoqlama ahamiyat kasb etadi, ota-onalar farzandlariga ahloq-odob, ruhiyat va ma'naviyatga oid bilimlardan saboq berish bilan qanoatlanib qolmasliklari, balki o'zlari ham tarbiyaning o'ziga xos sirsinoatlari, hususiyatlari, uning mazmun-mohiyati va ma'nosiga doir eng yangi ma'lumotlardan xabardor bo'lib turishlari kerak bo'ladi. Farzand tarbiyasini qachondan boshlamoq kerak, degan savol ko'pchilikni o'ylantiradi. Ko'pchilik olimlar unga turlicha javob berib kelganlar. Xususan, Ibn Sino bola tarbiyasi bilan uning tug'ilishidan avvalroq, ona qornidan boshlaboq shug'ullanish lozim, deb javob bergan. Oila, odob-axloq va ta'lim-tarbiyaga e'tibor qon-qonimizga singib ketgan burchlarimizdandir. "Bir bolaga yetti qo'shni ota-ona" degan ibratli maqol ham aynan xalqimizga xos. Mana shu maqolning o'zi ham farzand tarbiyasi, oilaparvarlik biz uchun nechog'lik muhim ekanini bildiradi. Mahalla ahli, ayniqsa keksalar ko'chada nobop ish qilayotgan bola

oldidan hech qachon beparvo o'tib ketmagan, shu zahotiy oq tanbeh berib to'g'ri yo'lga chaqirgan. Zero, har tomonlama chiroyli, odobli, go'zal xulqli bo'lish, nafsni poklashga buyuruvchi muqaddas dinimiz oilaga katta ahamiyat beradi. 18 Oiladagi muhit ota-ona o'z ma'suliyatlarini his qilishi bilan barqaror bo'ladi. Bolalarning odobli bo'lib ulg'ayishi uchun ota-ona bilan bir qatorda mahalla-kuy ham katta ibrat maktabidir. "Qush uyasida ko'rganini qiladi", deb bejiz aytmagan xalqimiz. Farzand tarbiyalayotgan ota-ona har bir harakati, yurish turishi, muomalasi, boshqalar bilan o'zaro munosabatida olijanob fazilatlarni namoyon eta bilishi kerak. Chunki bola tabiatan nihoyatda taqlidchan va kuzatuvchan bo'ladi. Shuning uchun uning atrofdagilari o'z odatlari bilan ba'zan o'zlari sezmaganda holda ularga ta'sir qiladilar. Oiladagi qo'pol munosabatlar, ko'p yolg'on gapirish, yoqimsiz xatti-harakat bola tarbiyasiga salbiy ta'sir qiladigan nosog'lom muhitni keltirib chiqaradi. Farzand tarbiyasida ota-onaning muomalasi muhim o'rin tutadi. Bola otaona tomonidan qo'pol, dag'al so'zlar eshitib, kaltak yeb katta bo'lsa, bu uning tabiatiga salbiy ta'sir qiladi. Bu esa o'z navbatida oiladagi nosog'lom muhitda tarbiyalanayotgan boladan "ma'naviy kasal" insonlar shakllanadi. Ular esa jamiyat ma'naviyatiga ham salbiy ta'sir ko'rsatadi. Oilada ota-onalar "ommaviy madaniyat" ta'siriga berilib ketishi oqibatida farzandlarning tarbiyasiga ham salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Istiqloq tufayli xalqimiz chet-el yurtlarini kezib yangi xalq va urf-odatlarini guvohi bo'lib qaytmoqdalar. Shu jumladan Yevropa davlatlariga sayr qilib kelayotgan fuqarolarimiz bugungi kunda g'arb o'smirlari orasida boshqa mamlakatlar yoshlariga qaraganda uyushgan jinoyatchilik va zo'ravonlikka berilish holati yuqori. Bunga sabab bolalarga keragidan ortiq erkinlik berilgani ekan. Ularni hozirdan aysh-ishratga berilib, turli axloqsiz hatti-harakatlarga ruju qo'yishdan hech kim qaytarmasligini aytib berishmoqda. Inson hayoti davomida biror shaxsni o'ziga o'rnak deb biladi, bundan inson u kabi hayot kechirishni, u erishgan yutuqlar kabi muvaffaqiyatlarga erishishni, yuksak cho'qqilarga chiqishni ko'zlaydi. Bugun jamiyatning yosh a'zolari o'z hayotlari uchun boshqa madaniyat vakillarining fikrlash va hayot tarzini o'rnak qilib olishlari ko'p muammolarni keltirib chiqarmoqda. XXI asrda turli hayot tarzlar va g'oyalar raqobatga kirishdi. Bunda muvaffaqiyatga erishish uchun har bir davlat o'zligini saqlagan holda diniy va milliy qadriyatlarini boshqalarga anglatishni asos qilgan mafkuraga ega bo'lishi lozim. Aks holda, o'zlikni yo'qotish, bebaho qadriyatlardan voz kechish kishini taraqqiyotdan ajratib, uni tobe, mustaqil fikri yo'q manqurtga aylantirib qo'yadi. Hozirgi kunda g'arazli maqsadlarni amalga oshirish uchun zimdan olib borilayotgan fitnalar ba'zi millatlarning o'zligini yo'qotishga qaratilganini sezish 19 mumkin. Bunda e'tibor xududlarini egallash emas, balki inson ongini egallashga yo'naltirilgan. Albatta bola tarbiyasi o'ta murakkab va ma'suliyatlidir. Bu har bir ota onadan o'z ustida muntazam ishlashni, bolalar tarbiyasiga oid barcha ma'lumotlardan baxobar bo'lib borishni talab etadi. Farzand tarbiyasi bu shunchaki tajriba, oddiy

ko'rsatma va bilimlar jamlanmasi emas, balki o'z ichiga diniy, axloqiy bilimlar, tibbiyot, etika, psixologiya, pedagogika kabi sohalariga oid bilimlarni ham qamrab oladigan murakkab jarayondir. Bugungi kunda oilaviy tarbiyaning qiyinlashuvi shundaki, birinchidan, jamiyat taraqqiy etib borgani sari har tomonlama yetuk insonni shakllantirish talablari ortib boraveradi. Bu esa oilada bolaga estetik, jinsiy tarbiya, axloqiy tarbiya berish sifati va ko'lamini oshirish talabini qo'yadi. Ta'lim-tarbiya, odob-axloq bolalikdan berilgani ma'qul. Rasululloh (a.s.): "Birontangiz o'z farzandlaringizni tartib-intizomga o'rgatsangiz, bu har kuni sadaqa bergandan yaxshiroqdir", deya marhamat qilganlar. Bolalarni intizomga o'rgatish oila mustahkamligiga asos bo'ladi. Islom shu ma'noda ota-onalarni o'z farzandlariga sog'lom tarbiya berishga rag'batlantiradi. Hadisi sharifda "Farzandlaringizni hurmat qiling va ularni yaxshi xulq bilan xulqlantiring" deb ta'kidlangan. Farzand tarbiyasi jarayonida bola huquqlarining kamsitilmasligi talab etiladi. Oilaviy tarbiya ijtimoiy tarbiyaga nisbatan bolalarning ruhiy olamiga, hissiyoti va tuyg'ulariga chuqur ta'sir ko'rsatadi. Taniqli pedagog A.S. Makarenko besh yoshgacha bo'lgan tarbiya bolaning shaxsiyati shakllanishida o'ta muhim ahamiyatga ega ekanini qayd etib o'tgan. Bu haqda u shunday deb yozgan: "...tarbiyaning bosh asosi besh yoshda nihoyasiga yetadi, demak, siz besh yoshgacha nima qilgan bo'lsangiz, bu tarbiyaviy jarayonning 90 foizini tashkil etadi, keyingi tarbiya esa qayta tarbiyalash negizida davom etadi". Mana shu jarayonda bola tarbiyasiga o'ta e'tiborli bo'lish lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Rasulova, N. T. PSYCHOSOMATIC FEATURES OF THE REPRODUCTIVE SPHERE. Международный научно-практический электронный журнал «МОЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ КАРЬЕРА». Выпуск № 34 (том 1)(март, 2022). Дата выхода в свет: 31.03. 2022., 192.
2. Rasulova, N. T. (2020). Узбек oilalarida reproduktiv faoliyatning tarixiy ilbizlari. Молодой ученый, (8), 343-345.